

stadsluft macht frei

NEW BEGININGS

3

I de norra delarna av landet fanns, innan städernas tillkomst, så kallade birkarlar som handlade och tog upp skatt från samerna. När de norr- och västerbottniska städerna grundades i början av 1600-talet försvann birkarlen och blev istället handelsborgare. Förbudet mot landsköp, att bedriva handel utanför städerna, var något som Gustav Wasa genomdrev som första åtgärd efter sin kröning redan 1523. I städerna organiserades handelsborgarna, generellt sett, i borgarkorporationer med en borgmästare i spetsen för att hantera det regelsystem som kontrollerade handeln. Från statens sida handlade regleringen om skatteintäkter, att göra profit på handeln och marknaden. Borgmästaren blev på så vis

handelsborgarnas representant i relationen gentemot kungen/staten.
I Luleå agerade en borgmästare på eget bevåg och handlade direkt med bönder utanför stadsgränsen. Köpmännen i staden spikade då i en symbolisk aktion upp en död katt på dörren till borgmästarens hus tillsammans med (förmodat) nedsättande könsord och hotelser. Man agerade alltså genom en slags aktivism mot ett tydligt definierat brott, landsköp. Ett brott som kan sägas både riktade sig mot köpmännen i staden, som gick miste om varor som annars skulle ha sålts på marknaden, och mot staten, som gick miste om skatteintäkter. Landsköp var inte tillåtet och borde rimligen ha kunnat avhandlats i rätten utan att blanda

Illustration: New Beginings

in katten. Kanske ansåg man att lagstiftningen och rättssystemet inte var tillräckligt rättvist eller effektivt och därför kände man sig tvingade att ta saken i egna händer.

Med nya handelstraditioner och städernas växtvärk i det förindustriella skedet förändras också stadens rum. Ny handel kräver också en ny rörlighet och den borgliga och senare också proletära promenadkulturen etableras. För att kunna shoppa måste vi ges tillåtelse att röra oss i staden. I alla fall en del av oss. Denna rörlighet reglerades lokalt i städernas ordningsstadgar vilka användes som tydliga maktpolitiska instrument. Med dessa kunde man på detaljnivå kontrollera vem som tilläts röra sig var och hur. Exempel på detta finns runt om i landet. I Ystads ordningsstadgar från 1826 tilläts "högst fyra sådana personer (drängar, pigor, gesäller) ...samlas på gator och torg och inte fler än fyra får vandra efter varandra på samma gata. Just den framväxande promenadkulturen var något som reglerades hårt. I Eskilstuna hanterades exempelvis klassaspekten genom att helt enkelt förbjuda gesällers "spatsering" som ett ordningsstörande brott.

Borgarkorporationen insåg så småningom omfattningen av de nya sociala krav, som urbaniseringen ställde på städernas organisation, och även att detta var något som de kommersiella resuserna inte kunde hantera. De växande städerna behövde i en helt annan utsträckning allmänna resurser så som elektriskt ljus, ordningsmakt och sociala skyddsnet för att kunna kontrollera och hantera den nya fria rörligheten. Resultatet blev att de svenska städerna slutligen organiseras i kommuner med kommunalreformen 1862. Först efter näringsfrihetsreformen 1864 kan det svenska stadslivet

sägas ha fått den form som vi känner idag.

Det viktiga är just detta att den offentliga miljön, i bemärkelsen stadens offentlighet, i grunden är en situation skapad av borgarkorporationer för att möjliggöra handel. Rörelsefriheten har därför alltid också hållits på den minsta nivå som handelstraditionerna för tillfället krävt.

Centraleuropa hade sedan medeltiden präglats av en helt annan stadskultur som, om än något mytiskt, brukar samlas i frasen "Stadtluft macht frei". Sant är att exempelvis den tyska staden inte hade riktigt samma repressiva lagstiftning på detaljnivå, men att staden var fri är nog en felläsning av frasen. Medborgare i staden var fria, ofta efter ett års medborgarskap, och kunde därefter flytta och röra sig fritt, förutsatt att de hade ett mästarbrev och tillhörde ett skrå. Detta till skillnad från livegna bönder som var bundna till ett gods. Detta system krävde således inte samma detaljreglering av rörelsefriheten utan fokuserade på en hårdare kontroll av vem som gavs tillträde (medborgarskap) till staden. Men friheten innebar framför allt att man beskattades (mildare) av kungen och inte av den feodalherre som i övrigt styrde regionen.

I de europeiska metropolerna hade expansionen och urbaniseringen en något mera jämn utveckling än i Sverige och borgarkorporationerna hade därför i en del fall möjlighet att bibehålla sitt grepp om staden och dess styre. Ett av de märkligare exemplen på detta medeltida system är The City of London där de nuvarande bankkvarteren fortfarande är kontrollerade och ägda av ett korporativt, i grunden skråbaserat, borgarråd helt utanför politisk och demokratisk kontroll och med en egen icke demokratiskt tillsatt borgmästare. Resterande London är uppdelat i

ett tjugotal administrativa enheter (jämfört med våra svenska stadsdelsnämnder) och företräds av ännu en borgmästare (The mayor of London / Ken Livingstone) vald enligt ett mera normalt demokratiskt förfaringssätt.

I Berlin köpte Sony i början av 90-talet hela Potsdamer Platz som sedan kriget var ett ingenmansland med en mur på varje sida. Platsen var som ett sår i stadsbilden och för att manifesteras återföreningen mellan öst och väst gjorde man Potsdamer Platz till en symbol för det nya Berlin med skyskrapor och affärskomplex. Här byggde Sony sitt futuristiska glaskomplex Sony Center vilket liknar ett högteknologiskt panopticon med övervakningskameror som registrerar alla rörelser och där hela området, inklusive trottoarer och parkbänkar och torg ägs och kontrolleras av Sony Center.

En annan variant på liknande pseudooffentlighet är den inhängnade outlet-handelsstaden, som ofta medels träkulissarkitektur visar upp en stad utan vare sig boende eller sociala problem, men också med en iscensatt fiktiv offentlig miljö, offentlig i bemärkelsen tillgänglig. En slags neofeodal stad med ett helt eget regelverk och fast angivna öppettider. Att handlare väljer den fördemokratiska urbaniseringen som formspråk till sina obefolkade köpstäder är förmodligen ett försök att realisera en trygg, igenkännbar helt igenom okontroversiell miljö, och som sådant snarare ett utslag av dålig smak än visionärsanda. Förlagan till kulissstäderna är märkligt nog en tidig handelsbodsstad där trångboddheten och de sociala problemen var akuta och där hantverksproduktionen skedde i sweatshops (i sin ursprungliga betydelse av utlicensierat hemarbete),

med en våldsbrottslighet som vida översteg en nutida svensk pensionärs mardrömmar.

Om den offentliga stadsmiljön historiskt är något som främst har definierats av handeln och den minsta nivå av rörlighet som handelstraditionen för tillfället krävt så är detta inte nödvändigtvis något dåligt, men det finns heller ingen anledning att romantisera detta förhållande, och slentrianmässigt koppla detta till frågor om demokrati och frihet. Att den öppna platsen (läs torget) är ett väldigt abstrakt, för att inte säga förljuget, frihets- och demokratimått borde framgå av att de största torgen historiskt återfinns i militaristiska diktaturer. För att kopplingen mellan offentlig miljö och demokratisk frihet ska vara relevant måste vi först definiera vilken sorts fri rörlighet vi som medborgare behöver och vem som ska ges rättigheten att upprätta och reglera denna.

När en frustrerad vänsterorienterad stadsungdom ordnar gatufest och ropar slagord om att återta staden så har de helt rätt i att de i helt annan utsträckning borde ha rätt att definiera stadens funktioner, men att det skulle handla om att återta något är naturligtvis ett missförstånd. Återtagandet kanske verkar enklare och lättare att motivera (det som en gång var mitt får jag ta tillbaka), men innebär i sig inte någon större rättighet än att man som invånare i en påstått demokratisk stad kräver sin rätt till utrymme. Trots allt befolkas städerna av andra människor än köpmän, och har också gjort det historiskt.

Det gick just ett tidigt 8:e mars demonstrationståg förbi under fönstret och ropade- "vi tar natten tillbaka". Det gör de inte alls. Men de tar den. Och det är demokratiskt, och helt riktigt, såklart. ■

